

ROM. *GARD* – UN VECHI GERMANISM ȘI IMPLICAȚIILE SALE LINGVISTICE ȘI ISTORICE

DE

ADRIAN PORUCIUC

Soarta lexicografică a termenului românesc *gard* este ilustrativă pentru modul în care anumite etimologii sunt perpetuate și devin „tradiționale”, chiar dacă sunt contrazise de evidențe. Vom vedea mai jos că, de fapt, problemele ridicate de rom. *gard* nu privesc doar cea mai timpurie fază a limbii române, ci și evoluția limbilor germanice și slave în perioada de tranziție de la antichitate la evul mediu.

Pentru cuvântul românesc pus în discuție aici, în *Micul dicționar academic* (MDA, II, 2002, s.v. *gard*) sunt date următoarele sensuri de bază (pe care le voi reda într-o formă simplificată, cu unele sublinieri relevante pentru demonstrația de mai jos):

1. construcție de lemn, de metal, de zidărie, din *împletituri de nuiete sau ostrețe*, de spini, bolovani sau târși care *împrejmuește o curte, un teren, o grădină* etc.;
2. *țarc* care *împrejmuește stogul de fân*;
3. *împletitură de nuiete sau de trestie*;
4. *împletitură* pusă de-a curmezișul unei ape curgătoare pentru *prinsul peștilor*;
5. (Transilvania) *grădină*¹.

Pe lângă acele sensuri, MDA dă și o serie întreagă de frazeologisme care conțin *gard* ca element central: *a-i părea gardul pârliaz* ‘a fugi mâncând pământul’; *n-are a face banul birului cu gardul țarinei* ‘n-are a face una cu alta’; *a legat cartea de gard* ‘nu se mai ocupă de învățătură’; *propteaua-gardului* ‘persoană leneșă (și urâtă)’; *copil de după gard* ‘copil din flori’; *a sări peste garduri* ‘a umbla după femei’. (La acestea pot adăuga expresia, auzită de mine în Moldova de nord, *înalt ca bradul și prost ca gardul*, cu un sens care nu necesită explicații.) Tot în MDA apar, separat, și numeroși termeni derivați (cu diverse sufixe) din rom. *gard*, dintre care îi voi menționa pe următorii (cu unele sublinieri și comentarii):

- diminutivele *gârducean, gârduleț, gârdurel, gârduț*;
- *a gârdui* „a împrejmui cu gard”;
- *gârduș* „1. gârduț; 2. partea bătută cu scânduri a unui pridvor; 3. un joc de copii”;
- *gârdeci* „întăritură făcută pentru protejarea malului unui râu”;
- *gârdoaie* „îngrăditură în formă de cerc unde se adună nutrețul de iarnă pentru vite”;
- *gărdină* (*garden, gardin*) „1. șanț la capătul doagelor, în care se fixează fundul butoiului; 2. (Bucovina) porțiunea de doagă dintre capătul de sus și șanțulețul în care se fixează fundul; 3. ghizdul fântânii; 4 (învechit) marginea pădurii; 5. (rar) borul pălăriei” [cuvântul nu poate, în nici un caz, să provină din “germ. *Gargel*”, cum indică MDA];
- *a gardina* (*gardini, gârdini*) „a face gardină la doagele unui butoi”;
- *gărdinar* „1. instrument de tâmplărie cu care se fac gardinile vaselor de lemn; 2 compas al dogarului”.

¹ Acest sens particular a fost înregistrat și la aromânii din zona Olimpului, după cum voi menționa și într-o notă de mai jos.

– *gardagiu* „(în bălțile Dunării) cel care păzește gardul [de pescuit] și adesea se scufundă să verifice dacă nu scapă peștii pe sub gard’ [sinonim cu *gârdaș* ‘lucrător la prinderea peștelui cu gardurile’ – vezi și sârb.–croat. *gardar* mai jos];

– *gărdărit* „impozit pe garduri în folosul boierilor”;

– *gărdurăriță* „1. pasăre cenușie de mărimea pituliceii; 2. cătină de garduri (*Lycium halimifolium*)”.

La acestea se cuvin adăugate și două derivate din aromână, anume *gărdină* (*gîrdină*) și *gărdinar*, care apar în dicționarul aromân Papahagi 1974, alături de sinonimele lor, *grădină*, respectiv *grădinar* (ambele cu metateză de tip slav).

Puține apelative românești arată o asemenea abundență de derivări, implicând și foarte diverse câmpuri semantice, mergând de la lucrul lemnului la creșterea vitelor și agricultură, pescuit, tradiții folclorice, terminologie administrativă medievală, sau terminologie ornitologică și botanică populară. Unii termeni din familia rom. *gard* au ajuns și în limbile vecine, ca împrumuturi din românește. De exemplu, Rosetti 1986: 390 menționează existența unui *gard* (*hard*) în „ucraineană subcarpatică” (p. 390) și a unui *garda* (‘îngrădire făcută în râu, pentru prinderea peștelui’) în sârbăcroată, ambele cuvinte fiind considerate a proveni din rom. *gard* (p. 398). În ce privește românismele din sârbă-croată, Gămulescu (1983) menționează și el un „împrumut din română”, *garda* (< rom. *gard*), folosit „în regiunea Dunării și Serbia centrală” (p. 38), la care adaugă *gardar* și *gardadžija*, cu sensul ‘pescar care prinde peștele cu gardul’, ambele prezentate ca „derivate pe teren sîrbocroat” (vezi însă mai sus *gardagiu* și *gârdaș*, printre derivatele românești ale lui *gard* incluse în MDA). Tot Gămulescu (1983: 166) menționează și un toponim *Garda* (din regiunea sârbească Vratarnica), pe care îl consideră explicabil prin rom. *gard*, „cu atât mai mult cu cât este vorba de un teren împrumut”. Toate acestea, ca și derivările și transferurile onomastice românești bazate evident pe rom. *gard* (vezi mai jos) pot contribui, prin chiar formele și sensurile lor, la lămurirea etimologică a termenului respectiv.

În capitolul „Transferul în onomastică al cuvintelor din substrat”, Brâncuș (1995: 36) se referă și la nume proprii bazate pe apelativele *gard* și *gărdină* („legate etimologic”), menționând că un nume de familie *Gardu* a fost atestat în Moldova în 1488². Același autor (*loc.cit.*) menționează numele de familie românești *Gărdin*, *Gărdăreanu*, *Gărdea*, *Gărdescu*, *Gărdăș*³, precum și denumiri de „sate, dealuri, văi, pâraie” din România, precum *Gardul* („deal în Bacău”), *Pârâul Gardului* (Suceava), *Valea Gardului* (Prahova), *Gardurile* („stânci în Neamț”), *Gărdamul* („deal și pârâu în Mehedinți”), *Gărdăreasa* („cătun în Mehedinți”), *Gărdeanca* („vale în Dorohoi”), *Gărdești* („sate în Teleorman și în Tutova”), *Gărdoaia* („pârâu în Mehedinți”)⁴. La acestea Brâncuș (*loc.cit.*) adaugă două foarte importante toponime din afara României, anume toponimul aromân *Gărdețu* („platou la Siracu”) și oiconimul *Gard* („în nordul Ungariei”)⁵, atestat în 1330. Acel oiconim poate fi luat în considerație, de fapt, ca o primă atestare și pentru apelativul rom. *gard*⁶. Ca o concluzie a acestui aliniat onomastic, voi afirma că o serie atât de consistentă de nume proprii precum cea prezentată mai sus nu se putea forma decât pe baza unui apelativ care a avut, în cadrul vocabularului limbii române, o poziție foarte solidă. Este vorba de o poziție mai solidă decât cea a termenilor înrudiți etimologic cu *gard*, în plan indoeuropean, dar evident preluați în română din slavă, precum *grădină*, *grădiște*, sau *ogradă*, și ele producătoare de toponime în spațiul etnic românesc⁷.

Pentru o abordare mai directă a problemei etimologice termenului românesc în discuție, să observăm mai întâi că există o părere demult generalizată, reflectată și în MDA, s.v. *gard*, unde este dat ca sursă „vechiul

² Brâncuș citează, pentru acea atestare, din *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române* (ed. G. Bolocan, București: Editura Academiei, 1981).

³ La acestea se pot adăuga *Garda*, *Gârduș*, *Gărdorescu* (date în DO, Constantinescu 1963, s.v. GARD), sau *Gardă* și *Gardea* (date în DNFR, Iordan 1983, cel dintâi fiind însoțit de o foarte puțin credibilă explicație etimologică: “ung. *gárda* ‘un soi de pește de mare’”). Iar pe lângă cele incluse în DO și DNFR, am găsit și alte nume din familia *Gard-* (direct sau indirect derivate din *gard*) în cărțile de telefon din Iași (*Gărdăușeanu*) și Timișoara (*Gard*, *Gardari*, *Gărduraru*).

⁴ Vezi și numele de sate actuale *Gărdăneasa* (Mehedinți) și *Gărdinești* (Argeș), incluse în dicționarul Ghinea 2000.

⁵ Aici Brâncuș citează din N. Drăganu, *Români în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București, 1933, p. 351.

⁶ Indicația „Coresi” din MDA, s.v. *gard*, are în vedere o atestare mult mai târzie.

⁷ Vezi, de exemplu, următoarele nume de sate actuale românești în dicționarul Ghinea 2000: (1) *Grădinele* (Vrancea), *Grădini* (Mureș), *Grădinile* (Suceava); (2) *Grădiștea* (Brăila), *Grădiște* (Hunedoara), *Grădiștea* (Călărași, Ilfov, Dolj, Giurgiu, Olt, Vâlcea, Brăila, Hunedoara), *Horodiștea* (Botoșani, Iași) – la care se adaugă și o *Grădiște* în Republica Moldova (cf. Eremia 1996: 96); (3) *Ograda* (Ialomița), *Ogradena* (Mehedinți), *Ogrăzi* (Vâlcea), *Ogrăzile* (Buzău).

slav *gradъ*”, adăugându-se „cf. alb. *gardh*”⁸. Anterior și Alexandru Ciorănescu (vezi *Dicționarul etimologic al limbii române*, ed. 2001) se raliase opiniei exprimate încă din secolul XIX de către Miklosich (urmat de Cihac), opinie potrivit căreia rom. *gard* nu ar reprezenta decât o preluare a v.sl. *gradŭ*. Cele spuse de Ciorănescu, s.v. *gard*, merită o atenție specială, având în vedere că el, ca autor al primului dicționar etimologic complet al limbii române, a trebuit să menționeze observații ale mai multor filologi cu privire la originea termenului românesc în discuție. Dintre acele observații, în redarea lui Ciorănescu, sunt de remarcat următoarele: (a) Philippide (urmat de *Dicționarul Academiei*) părea „a prefera o derivare directă [a rom. *gard*] din albaneză”; (b) rom. *gard* „ridică o problemă fonetică greu de explicat: s-a încercat rezolvarea acestei dificultăți presupunându-se că împrumutul rom. este anterior metatezei lichidelor în sl., deci, că termenul sl. trebuia să fie *gardŭ”; (c) Rosetti (în *Istoria limbii române*, II, ed. 1940) „neagă numai posibilitatea derivării din slavă” [vezi însă mai jos părerile autorului respectiv exprimate în ediția 1986 a aceleiași opere]; (d) „Scriban îl pune în legătură [pe rom. *gard*] cu v.germ. *gards* ‘casă’ dar este puțin probabil”. (Este vorba, de fapt, de got. *gards* ‘casă, gospodărie, familie, curte’; iar Ciorănescu, deși îi are pe Diez și Gamillscheg incluși în bibliografia dicționarului său, nu menționează că și cei doi au propus, ca și Scriban, o origine veche germanică pentru rom. *gard*.) Cu toate că pune în discuție această diversitate de păreri, Ciorănescu (loc.cit.) se arată personal convins că proveniența rom. *gard* din slavă este indubitabilă: „Perfecta identitate semantică, precum și corespondența exactă cu ceilalți der. din sl. (cf. *grădină, grajd, îngrădi, ogradă*), nu lasă nici o îndoială în legătură cu originea sl. a cuvântului rom. [*gard*]”. Prin argumentele de mai jos, voi arăta că nu este vorba aici de vreo “perfectă identitate” (nici semantică, nici fonetică) și că dreptate a avut Scriban, nu Ciorănescu.

În privința etimologiei rom. *gard*, mai prudentă și mai realistă decât simpla indicare a unei derivări din v.sl. *gradŭ* (pe linia Miklosich-Tiktin-Ciorănescu) este concisa indicație etimologică dată, s.v. *gard*, în *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX, ed. 2. 1996, s.v. *gard*): „Cf. alb. *gardh*, sl. *gradŭ*”. Vom vedea mai jos de ce corespondentul albanez trebuie să aibă, într-adevăr, prioritate (în fața v.sl. *gradŭ*) în explicarea lui *gard* din română. Deocamdată, să observăm că și dicționarul Papahagi 1974 nu indică origine slavă pentru arom. *gardu*⁹, ci dă doar: „Cf. alb. *garth* ‘siepe’ și vsl. *gradŭ* ‘murus’”. Existența în aromână a unei variante a lui *gard* indică și ea marea răspândire a termenului în teren românesc. De fapt există *gard* și în megleno-română, cu același sens ca în daco-română (cf. Ciorănescu, s.v. *gard*), așa cum și istro-româna are varianta *gârd*, cu a labializat (vezi glosarul volumului Sârbu/ Frățiță 1998, *Dialectul istroromân*)¹⁰. Pe lângă indubitabila prezență a lui *gard* în practic toate varietățile dialectale de bază ale limbii române, există și alte argumente care nu lasă nici o îndoială cu privire la faptul că termenul respectiv trebuie să fi fost prezent în limba română din cea mai veche perioadă a sa ca limbă romanică distinctă. O asemenea afirmație este susținută, de exemplu, chiar și de simplul fapt că daco-româna conține proverbul *Gardul are ochi și zidul urechi* (Tiktin 1903, s.v. *gard*), care corespunde perfect cu unul din aromână, *Gardul ari ocl'i, murlu ari urecl'i*¹¹ (așa cum apare în Papahagi 1974, s.v. *gardu*).

Menționam mai sus că în glosarul volumului Sârbu/ Frățiță 1998 este dată varianta istro-română *gârd*. Cu privire la originea termenului respectiv, cei doi autori arată a se fi desprins de viziunea tradițională (Miklosich-Tiktin-Ciorănescu), ei afirmând, fără alte comentarii: „Termen autohton, cf. alb. *gardh*, cf. și v.sl. *gradъ*”. Dintr-un anumit punct de vedere, ținând cont că, pentru limba română, “autohton” poate fi considerat a fi sinonim cu „pre-roman”, viziunea etimologică a celor doi autori poate fi considerată a fi corectă. Dar asta nu înseamnă să uităm că și idiomurile de substrat conțineau împrumuturi (mai precis termeni preluați în idiomurile traco-daco-ilire din alte limbi, precum greaca veche, idiomurile scito-sarmato-alanice, sau cele vechi germanice), unele asemenea împrumuturi având apoi șansa să fie perpetuate în limba română alături de substratismele „propriu-zise”, adică de sorginte traco-dacică.

Vorbind de etimologiile formulate până acum pentru rom *gard*, voi menționa, doar cu titlu de curiozitate, că pentru acel termen au fost propuse (cu totul neconvingător) chiar origini latinești¹². Giuglea a

⁸ În dicționarul Tiktin 1903, s.v. *gard*, nu apărea vreun asemenea adaos, ci se indica pur și simplu proveniența din slavă, doar pe baza existenței unui termen corespondent în slava bisericească („Et. Ksl. *gradŭ*”).

⁹ Arom. *gardu* este explicat astfel de Papahagi, în română și franceză: ‘gard, « clătore, haie ; obstacle »’.

¹⁰ Russu 1981: 313 dă un „istr. *gard*”, cu sensul special de ‘poartă împletită’.

¹¹ Pentru forma articulată a arom. *gardu*, ar fi fost fost de așteptat mai degrabă *gardlu*, nu *gardul*, cum dă Papahagi (vezi *murlu* în același proverb, loc.cit.).

¹² Voi observa aici că, după cum menționează Rosetti (1986: 223), Barić a inclus rom. *gard* printre elementele care „trebuie explicate prin latină” (Rosetti nu menționează însă și argumentele lui Barić în cazul respectiv).

făcut o tentativă de a-l deriva pe *gard* din lat. *carduus* ‘scaiete’¹³. Iar un învățat ardelean mult mai timpuriu, Petru Maior, propusese tot origine latină (și tot fără vreun temei) pentru un termen evident înrudit cu *gard*, anume *gardină*, în lucrarea lexicografică îndeobște cunoscută ca *Lexiconul de la Buda*, 1825 (cf. Russu 1981: 314)¹⁴. Cam în aceeași perioadă însă părintele romanisticii, Friedrich Diez, propunea o posibilă origine veche germanică nu doar pentru rom. *gard*, ci și pentru evidentul său corespondent etimologic, alb. *gardh*¹⁵. Dar între acea părere a lui Diez și cele exprimate în zilele noastre, cu privire la rom. *gard*, s-a interpus autoritar Miklosich, în opinia căruia rom. *gard* nu ar reprezenta decât un împrumut din v.sl. *gradŭ* (opinie inclusă în al său *Lexicon palaeoslovenico-greco-latinum*, Viena, 1862–1865 – cf. Ciorănescu 2001, s.v. *gard*).

La cele menționate mai sus trebuie adăugat că și relația dintre rom. *gard* și alb. *gardh* a fost subiectul unei îndelungi controverse, după cum reiese din datele sintetizate de Russu (1981: 313)¹⁶. Printre altele, Russu (*loc.cit.*) respinge ideea lui Jokl potrivit căreia rom. *gard* ar fi un împrumut din albaneză. La rândul său, Rosetti (1986: 249) a demonstrat că Jokl, pe de o parte, a combătut pe drept explicarea alb. *gardh* prin slavă, dar, pe de altă parte, nu a avut dreptate în a-l considera pe alb. *gardh* ca sursă a rom. *gard*. Rosetti a obiectat la acea ultimă părere cu argumente fonetice, deoarece „alb. *dh* e redat în română nu prin *d*, ci prin *z*; în *brad*, *d* nu se explică prin alb. *dh* [din alb. *bredh* ‘brad’], ci este de origine românească”. (Dar trebuie spus că Rosetti nu era de acord cu originea albaneză a lui *gard* în primul rând pentru că el se număra printre cei dispuși să accepte derivarea termenului românesc din v.sl. *gradŭ* – vezi Rosetti 1986: 747.) Voi adăuga aici că, pentru corespondența alb. *dh* ~ rom. *z*, pot fi luate în considerație exemple precum alb. *dhëmb* ‘dinte’ ~ rom. *a zâmbi* (care ar putea fi din substrat, nu din slavă, cum îl prezintă MDA și Ciorănescu) sau alb. *modhullë* = rom. *mazăre*.

În prezentarea situației etimologice a rom. *gard*, Russu (*loc.cit.*) trage concluzia că rom. *gard* este “un element autohton comun albano-român (ce nu poate fi în română împrumutat din slavă din cauza metatezei *grad-* > *gard*; din alb. *gardh* pentru considerente fonetice și cultural-istorice generale)”¹⁷. Savantul clujean a avut dreptate (1981: 313–314) în a face apel la acele „considerente”. A avut dreptate (cel puțin parțial) și în a-l trimite pe rom. *gard* la o rădăcină indoeuropeană, prezentată de el ca **g'erdh-/ *gherdh-* (vezi mai jos **gher-* și extensiunile sale), rădăcină ale cărei sensuri sunt date de Russu ca fiind ‘a împleti, a răsuci; a împrejmuia, îngrađi, încinge’. Pe acea rădăcină (de fapt o extensiune cu sufix dental) s-ar baza, potrivit aceluiași autor, termeni indoeuropeni bine atestați, printre care se numără alb. *gardh*, anticul frigian *-gordum* (în *Gordion* și în *Manegordum* ‘orașul lui Manes’ – atestat și ca *Manezordum*), got. *garda* ‘țarc, ocol de vite’ (vezi și got. *gards* ‘casă, gospodărie, curte, familie’ discutat mai jos), v.sl. *gradŭ* ‘cetate, oraș, grădină’, rus. *gorod* ‘oraș’, lituan. *gardas* ‘țarc, ocol’ (pe care îl cred a fi un vechi germanism, ca și pe cei doi termeni slavi cu *g* inițial – vezi mai jos)¹⁸. Pe lângă aceia, Russu menționează și corespondenți care arată o modificare fonetică foarte veche în indoeuropeană, anume *g' > z* (specifică limbilor de tip *satem*, precum cele indo-iranice, baltice și slave). Acea schimbare se reflectă în câțiva dintre termenii menționați de Russu (*loc.cit.*), precum v.prusian

¹³ Giuglea (vezi ed. 1983, p. 71) pornea de la ideea de „gard viu” (din plante spinoase) și punea o întrebare retorică (care nu are șanse de răspuns pozitiv): „Să nu fie deci rom. *gard* un lat. *carduus*, adică mărăcinii vii cu care se împrejmuia odată?” Imediat însă același autor îl menționa și pe sl. *gradŭ*, „din care cred unii” că ar deriva rom. *gard*.

¹⁴ Maior a încercat să-l explice pe *gardină* prin lat. *cardo* ‘țâțână, balama’, explicație care nu este de admis nici fonetic, nici semantic.

¹⁵ Russu (1981: 313) dă un citat din Diez (*Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*, ed. 3, Bonn, 1869), conform căruia rom. *gard* „este literalmente got. *gards* din care poate a provenit prin împrumut, alături de alb. *garth*” (trad. A.P.).

¹⁶ Printre altele, potrivit lui Russu (*loc.cit.*), Miklosich l-a considerat ca provenit din slavă doar pe rom. *gard*, nu și pe alb. *gardh*; pe acesta din urmă Skok l-a etichetat ca “termen autohton, de origine tracă sau iliră”.

¹⁷ Rom. *gard* a fost considerat „element autohton” și de Pușcariu (1976: 69, 71), care a analizat termenul românesc (alături de alb. *gardh*) doar ca „înrudit cu”, nu ca provenit din slav. *gradŭ*. Tot ca element autohton este dat *gard*, împreună cu *gardină*, în Mihăescu 1993: 311 (printre elemente „d’origine certaine ou fort probable daco-mésienne”), precum și în Brâncuș 1995: 36. La rândul său, Poghirc 1969: 341 a inclus rom. *gard* în subcapitolul despre „cuvinte comune românei cu albaneza”, dar a etichetat respectivul termen doar ca „posibil element de substrat”.

¹⁸ A-l vedea pe lituan. *gardas* ca bazat pe un împrumut din gotică nu ar fi deloc o propunere etimologică lipsită de fundament geo-istoric. Patria primitivă a balticilor (vechi prusieni, lituanieni, letoni) s-a aflat aproape de zona din care a început expansiunea gotică (în secolul II), iar harta Lituaniei sudice de azi arată destul de multe localități cu numele *Gudai*. Acel oiconim se bazează evident pe denumirea etnică a goților. Prin transfer (sau mai degrabă prin perpetuare a denumirii unei elite vechi germanice asimilate de slavi), lituanienii mai recentă i-au numit *Gudai* pe vecinii slavi din Polonia și Belarus (cf. Vries 1961, s.v. *Gauti*).

sardis ‘gard’ (probabil pronunțat *zardis*), lituan. *žardas* ‘leasă, țarc’¹⁹, leton. *zards* ‘leasă’, rus. *zorod* ‘șopron’ (sau ‘împrejmuire pentru stoguri’ – după dicționarul Vasmer, s.v. *zorod*). Dar Russu nu a avut de unde să dea și vreo atestare (fie apelativ, fie nume propriu) care să sprijine ideea originii lui *gard* (cu *g*) în substratul traco-dacic al limbii române, sau în iliră (ca posibilă limbă-mamă a albanezei)²⁰. El nu a putut aduce (imediat după menționarea rus. *zorod*) decât următorul vag argument: “În tracică pare a fi existat și această variantă cu palatală: local. *Zerdo*” (întrevăzut de Russu în teonimul *Apollo Zerdenos*). Mult mai credibilă ar fi aici, cred, invocarea unei serii de nume proprii tracice cu elemental *Zard-*, *Zord-* (dar și *Zort-*, *Zorth-*)²¹, toate cu consoane inițiale tipice limbilor *satem* (vezi termenii baltici și slavi nativi de mai sus). Asemenea nume au fost incluse în Detschew (Dečev) 1957, dar savantul bulgar practic nu le explică etimologic, ci doar le arată a fi probabil înrudite între ele (tocmai în baza aceluși element inițial, pe care îl putem bănuși a fi înrudit, în plan indoeuropean, cu termenii pentru “împrejmuire” menționați de Russu).

La acest punct se ridică se ridică cel puțin trei întrebări: (1) Dacă s-ar accepta totuși originea veche slavă a rom. *gard*, cum s-ar explica faptul că termenul respectiv (ca și alb. *gardh*) nu arată metateza tipic slavă (cf. germ. *Bart* ‘barbă’ ~ v.sl. *brada*)? (2) Dacă, în conformitate cu părerile unor foarte serioși lingviști (cf. Steinke/ Vraciu 1999: 141) “traca e o limbă *satem*”, ca și slava și baltica²², de ce rom. *gard* (considerat autohtonism de Russu) are *g* și nu *z*, precum, să zicem, corespondenții rus. *zorod* și leton. *zards*? (3) Într-un plan mai general, de ce ar avea limbile slave și baltice, printre corespondenții etimologici ai rom. *gard*, atât termeni nativi “normali”, cu *z*, cât și neașteptați termeni cu *g* (precum rus. *gorod* față de rus. *zorod*, sau lituan. *gardas* față de lituan. *žardas*)? Demonstrația de mai jos este menită să răspundă, mai mult sau mai puțin direct, și la aceste întrebări.

Cei care s-au raliat ideii provenienței rom. *gard* din v.sl. *gradŭ*, fie n-au dat nici o explicație pentru importanta diferență între termenul românesc și cel slav în privința metatezei care l-a afectat pe cel din urmă (în comparație nu doar cu got. *gards* și v.prusian. *sardis*, ci și cu îndepărtata lor rudă etimologică, lat. *hortus*), fie au recurs la ipoteza, greu verificabilă, potrivit căreia *gard* ar fi fost împrumutat în română din slavă foarte devreme, înainte ca metateza să fi afectat fonetica idiomurilor slave. Este o explicație la care Rosetti revine de mai multe ori, după cum se va vedea în continuare.

În *Istoria limbii române* (1986) Rosetti acordă destul de multă atenție problemelor ridicate de rom. *gard* și relației acestuia cu termeni corespondenți din albaneză și slavă. Interesant este că rom. *gard* apare mai întâi în capitolul „Germanica” (p. 221), ca termen pentru care Gamillscheg propusese origine veche germanică. (Rosetti, un sceptic în privința vechilor germanisme din română, nu îl menționează însă acolo și pe Diez, care îl precedase cu un secol pe Gamillscheg în părerea respectivă.) În capitolul „Elementele vocabularului comun românei și albanezei” (p. 249), Rosetti revine la rom. *gard* și la relația sa cu alb. *gardh* (vezi mai sus), apoi abordează lipsa metatezei în termenul românesc în discuție, la p. 313. Acolo, pentru metateza slavă de tip *gar* > *gra*, Rosetti (urmându-l pe Meillet) dă secolul VIII ca reper cronologic, mai ales pe baza transformării numelui german al împăratului Carol cel Mare, din *Karl* în *kral* ‘rege’, “în slava meridională”²³. Dar tot acolo savantul român face afirmații derutante, anume că „în română și în albaneză împrumuturile din slava meridională prezintă, în mod normal, metateza” (printre exemple fiind dat și rom. *gard* față de v.sl. *gradŭ*) și că „există însă, în română și în albaneză, câteva cuvinte în care diftongii cu licvide din slava meridională par a nu fi suferit metateza” (printre exemple apărând *grădină* și *ogradă*). De fapt, vom vedea mai jos că, în privința metatezei tipic slave, tocmai termenii slavi *gradŭ*, *gradina* și *ograda* sunt cei despre care se poate spune că au suferit schimbarea respectivă, în timp ce rom. *gard* (și alb. *gardh*) au păstrat o ordine mai veche (pre-slavă) a

¹⁹ În dicționarul lituanian Piesarkas/ Svecevičius 1994 apar: *gardas* ‘țarc, gard, împrejmuire’ (‘pen, fence, enclosure’), *žardas* ‘grătar pentru uscarea inului’ (‘grate for drying flax’), *žardis* și *žardiena*, ambele date cu sensurile ‘împrejmuire, țarc’ (‘enclosure, pen’). Lituan. *žardiena* merită comparat, în formă (inclusiv în tipul de sufixare) și în sens, cu rom. *gardină* (care însă nu arată satemizare a consoanei inițiale).

²⁰ Am în vedere aici și glosarul inclus în Russu 1969 (*Illirii*).

²¹ Acel prim element a fost atestat în principal în antroponime compuse, precum *Zαρδοηλος*, sau *Zopδεγων*, înregistrate în Detschew 1957.

²² Vezi și Birnbaum/ Merrill 1985: 80, care menționează (citându-l pe Trubačev) că există „legături relativ strânse între pre- sau proto-baltică și indoeuropeana timpurie a zonei est-balcanice (daco-traca)” – trad. A.P.

²³ Sud-slav. *kral* este interesant și ca sursă a rom. *crai*. Dar, cu privire la datarea metatezei slave pe baza evoluției *Karl* > *kral*, cel puțin la fel de interesantă ar fi și o datare care să aibă în vedere și perioada în care proto-slavii au preluat de la vechii germanici etnonimul *walh, referitor la romanici (vezi prezentarea problemei în Poruciuc 2006: 290-291). Pe acel etnonim metateza slavă l-a transformat în *vlaχ ‘valah’ (cf. ceh. *vlach*, bulg. *vlah*, pol. *wloch*, rus. *volokh* etc.).

sunetelor. Rosetti are o altă abordare în anexa în limba franceză de la sfârșitul ediției 1986. La paginile 747, 751, 773, el propune soluția de compromis (deja menționată mai sus), potrivit căreia cuvinte românești precum *baltă*, *daltă* și *gard* ar fi fost împrumutate din slavă înainte de a fi fost afectate de metateză (deci înainte de secolul VIII, conform reperului *Karl > kral'* luat în considerație de Rosetti)²⁴. Lucrurile au fost complicate inutil, nu doar de Rosetti, ci și de cei care au refuzat să accepte ideea că un termen precum v.sl. *gradŭ* (asemeni corespondentului sau baltic cu *g* inițial, anume lituan. *gardas*) nu se conformează evoluției fonetice specifice slavei (ca limbă *satem*) pur și simplu pentru că reprezintă un împrumut din vechea germanică (iar acel împrumut nu a mai fost afectat de „satemizare”, adică de schimbarea *g > z*, care se produsese mult mai timpuriu). Tot sursa veche germanică este de luat în considerație și pentru rom. *gard* și alb. *gardh*, după cum au afirmat Diez, Gamillscheg și Scriban.

La o primă vedere, atestarea unui anume termen în toate grupările de limbi slave ar sugera că acel cuvânt face parte dintr-un fond nativ al proto-slavei. Nu se poate neglija însă că proto-slava și-a păstrat unitatea până destul de târziu și că, înainte de expansiunea și diferențierea glotică a slavilor, în proto-slavă (sau „slava comună”) fuseseră adoptate destule elemente lexicale din idiomi precum cele vechi germanice, cele „iranice” (mai precis scito-sarmato-alanice) și chiar din latina populară și/sau romanica cea mai timpurie²⁵. În ce privește termenul atestat ca *gradŭ* (transcris și ca *gradъ*) în vechea slavă bisericească, păreri asupra posibilului său statut de împrumut au fost destul de frecvent exprimate (pormindu-se mai ales de la forma sa, greu justificabilă ca nativ-slavă). De exemplu, în marele dicționar indoeuropean Buck, ed. 1988: 1309 (paragraful 19.15 *city, town*), ni se spune că, în privința termenilor slavi pentru ‘oraș’, precum v.sl. *gradŭ* (și cu sensurile de ‘castel, grădină’), sârb.-croat. *grad*, rus *gorod*, alături de ceh. *hrad* și pol. *gród* ‘castel, fortăreață’, s-a pus întrebarea dacă e vorba de un cuvânt nativ, “sau de un împrumut din germanică” (cf. got. *gards*, v.scand. *garðr* și v.engl. *geard* ‘curte’ > engl. *yard*, care sunt cu siguranță native în germanică). De remarcat este că termeni slavi din familia lui *gradŭ* sunt menționați în dicționarul Buck și la p. 490–491 (paragraful 8.13 *garden*), unde “vechiul slav bisericesc târziu” *ogradŭ*, pol. *ogród*, rus. *ogorod* (‘grădină de legume’) și ceh. *zahrada*²⁶ sunt prezentați ca „reflectând un sens mai timpuriu, de ‘împrejmuire’, indiferent dacă *gradŭ* este sau nu un împrumut din acel grup germanic (dat mai sus)”.

Pentru că am intrat deja în teren general-indoeuropean, să abordăm din nou chiar radicalul la care făcea referire Russu în încercarea de a le explica pe rom. *gard* și alb. *gardh*. Russu se referea la extensiuni, sau derivate cu sufix, ale rădăcinii indoeuropene **gher-* ‘a apuca, a cuprinde’²⁷. Dintre acele derivate, cu sensul de bază ‘împrejmuire’, trebuie să ne intereseze aici în special două, care prezintă gradație vocalică (Ablaut) de tip *o* și sufix dental, anume: (1) **ghor-to-*, care poate explica grec. *χόρτος* ‘împrejmuire, curte’ și lat. *hortus* ‘grădină’; (2) **ghor-dho-*, care poate explica un proto-germanic **gardaz*, cu schimbările *gh > g* și *o > a* specifice trecerii din proto-indoeuropeană în proto-germanică²⁸. Prin acel **gardaz* se ajunge la termeni germanici atestați, precum got. *gards* ‘casă, gospodărie, familie, curte’, v.scand. *garðr* ‘gard, curte, grădină’ etc. În plan fonetic, schimbarea consonantică ie. *gh > germ. g* este „legică”, asemenea deja menționatei schimbări vocalice ie. *o > germ. a*. Desigur, cea de-a doua extensiune (**ghor-dho-*) poate explica nativele lituan. *žardas* ‘leasă, țarc’ și rus. *zorod* ‘împrejmuire pentru stoguri’ (vezi *gărdoaie* în MDA), dar nu și lituan. *gardas* ‘țarc, ocol’ și v.slav. *gradъ* ‘oraș’. Cele două din urmă nu arată a fi native în limbile respective, mai ales (după cum am menționat deja) datorită prezenței aceluși greu explicabil *g* inițial. De aceea, alături de afirmațiile lui Buck (vezi mai sus), apare cu totul credibilă remarcă din dicționarul Ernout/ Meillet, s.v. *hortus*: „Le v.sl. *gradŭ* ‘enclos, ville’ a chance d’être germanique”.

²⁴ Și Georgiev, în dicționarul etimologic al limbii bulgare, 1971, s.v. *grad*, invocă o fază pre-metatezică a limbii vorbite de primul val de invadatori slavi din secolul VII, cei de la care par a proveni toponimele de tip *Γαρδίκι* din Tesalia, Epir și Peloponez. În contextual respectiv, Georgiev prezintă atât rom. *gard*, cât și rom. *grădină* și *grădiște* ca fiind bazați pe “cuvinte bulgărești” (deși, după cum am demonstrat mai sus, o asemenea afirmație cu greu poate fi acceptată pentru primul dintre cei trei termeni).

²⁵ Vezi, în privința respectivă, subcapitolul „Lexical Borrowings in Common Slavic” în Birnbaum/ Merrill 1985: 57–60.

²⁶ Este vorba de derivate cu prefixele slave *o(t)-*, respectiv *za-*.

²⁷ Vezi apendicele indoeuropean al AHD - *American Heritage Dictionary of the English Language*, ed. 1973.

²⁸ Cu privire la schimbarea vocalică *o > a* (care distinge germanica de alte limbi indo-europene), Krahe 1966: 50 dă următoarele corespondențe: (1) ie. **oktō(u)* ‘opt’ ~ lat. *octo* ~ v.irland. *ocht*, față de got. *ahtau* și v.germ.s. *achto*; (2) ie. **por-* ‘a călători’ ~ lat. *portō* ‘(eu) port’ ~ rus. *poróm* ‘pod plutitor’, față de got. *faran* și v.scand. *fara* ‘a călători’. În ambele serii se vede schimbarea *o > a* ca specifică sistemului vocalic germanic (cf. lat. *hortus* față de got. *gards*).

Acestea fiind spuse, putem să ne îndoim de justetea includerii unei reconstrucții precum cea a unui „proto-slav” (PSI) *gôrd (din care ar proveni ucr. *horod*, pol. *gród*, ceh. *hrad*, sârb.-croat. *grad*), inclus în prezentarea paradigmatică a lui Carlton (1990: 147). Autorul respectiv ar fi putut, eventual, să exprime cu privire la termenul pan-slav (cu *g*) pentru ‘oraș’ aceleași îndoieli ca cele exprimate (la p. 97) cu privire la termenul pan-slav pentru ‘gâscă’, termen care ar fi trebuit să reflecte o rădăcină proto-slavă de tip **zōs-* (din ie. *ghans – cf. germ. *Gans* ‘gâscă’)²⁹. În realitate, toate limbile slave au acel termen cu *g* inițial. Drept care Carlton (loc.cit.) observă: „De fapt, se argumentează de mult timp că slav. *gosb* [‘gâscă’] nu e decât un împrumut dintr-o limbă *centum*, în acest caz, din germanică”. Exact același lucru se poate afirma și despre v.sl. *gradbъ* și, implicit, despre rus. *gorod* (care arată și schimbări vocalice specifice est-slavei)³⁰. În cazul celui din urmă, Vasmer (s.v. *gorod*) invocă posibilitatea unei alternanțe *g/z* în rusă și respinge propunerile celor care vedeau cuvântul slav în discuție ca provenit din gotică. Acele propuneri veneau totuși din partea unor lingviști de marcă, precum Uhlenbeck, Hirt și Fick (menționați de Vasmer, loc.cit.).

Pentru că am amintit de acea respingere a originii germanice a rus. *gorod* de către Vasmer, voi menționa aici că o atitudine similară avusese mai de timpuriu și Meyer (1891), în analiza etimologică a alb. *gardh*³¹, dat cu următoarele sensuri: ‘gard viu’ (‘Hecke’), ‘gard’ (‘Zaun’), ‘dig’ (‘Damm’). Autorul primului dicționar etimologic al limbii albaneze trimite mai întâi respectivul termen albanez la lituan. *gardas*, v.sl. *gradbъ*, got. *gards* și v.scand. *garðr*, socotindu-le pe toate provenite din una și aceeași rădăcină indoeuropeană. Apoi, spre deosebire de Diez (care, cu mult mai înainte în acel secol, propusese o origine germanică pentru termenul albanez în discuție), Meyer afirmă cu fermitate: „Nu există nici cel mai mic motiv (*nicht der mindeste Grund*) pentru a socoti termenul lituanian și pe cel slav ca împrumutate din germanică”. Mai mult, același autor consideră că lituan. *žardis* ‘leasă’ și lat. *hortus* trebuie “să rămână departe” în analiza etimologică a alb. *gardh*. Meyer nu a avut însă dreptate în nici una din cele două opinii (negative), după cum demonstrează concluziile unor savanți de după el. El a făcut însă afirmații mai prudente în ce privește posibilitatea provenienței din slavă a alb. *gardh*, alături de care îl menționează și pe rom. *gard*³². În acel caz, Meyer trage următoarea concluzie: „Nu se exclude bănuiala ca termenul albanez (ca și cel românesc) să fie împrumutat din slavă; totuși nu se poate aduce vreo dovadă în acea privință”. Oricum, v.sl. *gradbъ* nu ar justifica forma alb. *gardh*, mai ales având în vedere că acesta din urmă, ca și corespondentul său din română, nu arată metateza *gar* > *gra*. Iar în ce privește consoana finală, *dh* (pronunțată /ð/), aceasta cu siguranță nu provine dintr-un /g/ sau /g̊/ indoeuropean (ca în cuvinte albaneze native, precum *madh* ‘mare’ < **meġ-*, cf. Huld 1983: 89), ci reprezintă probabil o preluare a unei consoane dentale, sau interdental, specifice și idiomurilor vechi germanice – cf. v.scand. *garðr*³³.

Familia de termeni vechi germanici pe care trebuie să îi avem în vedere în acest context este foarte bogată și bine atestată. Cei dintâi atestați au fost termeni gotici, precum cei incluși în dicționarul Köbler 1989 (unii dintre ei având sensuri arhaic-germanice, alții deja reflectând o societate proto-feudală marcată de influențe romane): *gards* ‘casă, gospodărie, familie, curte’; *garda* ‘leasă, țarc de vite’ (din care probabil provine lituan. *gardas* ‘țarc’); *gardi* ‘grădină, curte’; *gardawaldands* ‘stăpân al casei’; *gardiggs* ‘slujbaș la curte’; *gardingatus* (gotic latinizat) ‘slujbă la curte’; *þiudangardi* ‘domeniu regal, curte regală, regat’ (< *þiudans* ‘basileus’ + *gardi*). Dintre corespondenții acestora în vechea germană de sus, pot fi amintiți *gart* ‘district’ și *wîn-garto* ‘podgorie’ (cf. Waldner 1970). Iar dintre corespondenții din vechea scandinavă cel mai important este *garðr* ‘gard, curte, grădină’, dat în dicționarul Vries 1961³⁴. De fapt, în limbile scandinave s-au păstrat cel

²⁹ Spre deosebire de slavă, lituaniana (ca limbă *satem*) are un termen evident nativ pentru ‘gâscă’, anume *žsisis*, din ie. **ghans-* (cf. Krahe 1966: 91).

³⁰ Este vorba schimbarea slavă *a > o* (ulterioară metatezei *gar > gra*), urmată de acel *o* epentetic implantat în secvența consonantică *gr*, prin mecanismul plefoniei („polnoglasiei”) specifice est-slavei (*a* se lua în considerație o paralelă între evoluțiile fonetice *Karl > kral’ > korol’* și *gard > grad > gorod*).

³¹ Meyer a folosit transcrierea *garθ*, iar alți filologi au transcris același cuvânt albanez ca *garth*. Ortografierea din albaneza literară de azi este *gardh*. Dicționarul albanez Duro/ Hysa 1995 dă *gardh* cu sensurile de bază ‘gard, gard viu, gard de apărare, palisadă’ (‘fence, hedge, stockade, palissade’).

³² Meyer dă atât rom. *gard*, cât și arom. *gardu*, pentru care, pe lângă sensul de bază ‘gard’, menționează și un sens regional (din zona Olimp), anume ‘grădină’ (deci sensul atestat și în Transilvania - vezi mai sus prezentarea lui *gard* din MDA).

³³ O asemenea consoană a fost preluată în albaneză, ca atare, și în împrumuturi din greacă (vezi, de exemplu, *dhaskál* ‘dascăl’, sau *dhespót* ‘episcop’).

³⁴ Vries (s.v. *garðr*) a fost și el printre cei care au ezitat cu privire la originea termenului vechi slav discutat mai sus: după ce indică (urmându-l pe Stender-Petersen) v.scand. *garðr* > v.sl. *gradŭ* ‘oraș, cetate, grădină’, lituan. *gardas* ‘împrejmuire’, Vries adaugă, “în caz că nu este o înrudire originară”.

mai bine, până în zilele noastre, sensurile cele mai vechi ale familiei lexicale în discuție, așa cum demonstrează, de exemplu: dan. *gård* ‘curte, ogradă, gospodărie’, *gårdejer* ‘țaran înstărit’, *gårdskarl* ‘servitor, slugă’ (după dicționarul Høybye 1984), sau sued. *gård* ‘gospodărie țărănească, fermă, moșie, curte’, *gårdvar* ‘câine de pază’ (după dicționarul Munteanu 2002). De remarcat este că în Vries 1961 sunt date câteva importante atestări onomastice vechi scandinave, printre care antroponimele *Garðarr*, *Garði*, *Finngarðr*, *Freygarðr* și două foarte importante toponime, *Garðariki* și *Garðar*, la care va trebui să revin mai jos. Deocamdată se cere făcută observația că, dintr-o sursă germanică sau alta (și în perioade diverse), termeni germanici din familia *gard-* s-au impus nu doar în lumea slavă, ci și în cea romanică, *deci româna nu ar face deloc o excepție în această privință*.

Ca o propunere de principiu, orice discuție privitoare la vechi germanisme intrate și perpetuate în limbi romanice se cuvine să aibă în vedere dicționarul pan-romanic al lui Meyer-Lübke (*REW - Romanisches etymologisches Wörterbuch*). Chiar dacă marele romanist nu a luat în considerare toate acele germanisme³⁵, cu greu am putea găsi o viziune mai cuprinzătoare asupra respectivei probleme. În ce privește aspectul particular al germanismelor de tip *gard-*, sunt de observat în dicționarul Meyer-Lübke perpetuările romanice date separat, sub două etimoane vechi germanice:

(1) 3683b. *gardhr*³⁶ ‘împrejmuire’ (‘Gehege’), termen viking din care a provenit *gard*³⁷ ‘gard de pescuit’ (‘Fischwehr’) în franceza normandă; cu privire la termenul francez dialectal respectiv, Meyer-Lübke menționează și un vechi compus normand latinizat, *fiscgardum*, pe care îl putem traduce în română exact ca ‘gard de pește’ – vezi rom. *gard* (cu sensul 4), precum și derivatele acestuia, *gardagiu* și *gårdaș*, în MDA;

(2) 3684. *gardo* ‘grădină’ (‘Garten’), un termen franconic, pe care se bazează v.fr. *jart* și derivatul (cu sufix) *jardin*, preluat și de alte limbi romanice (vezi mai jos).

Singura remarcă a lui Meyer-Lübke privitoare la română în cazul în discuție (s.v. *gardo*) este că „rom. *grădină* este slav”, dar fără menționarea existenței și a unor termeni precum rom. *gard* și *grădină*.

După cum am menționat deja, franconismul *jardin* ‘grădină’ a trecut din franceză în alte limbi romanice. Span. *jardín* (atestat în 1495) este prezentat în Corominas 1967 ca o preluare a fr. *jardin* („diminutiv al v.fr. *jart* ‘grădină’, provenit din franconicul *GARD”). Corespondentul catal. *jardí* este și el prezentat, în Coromines 1982–91, ca bazat pe fr. *jardin*, aceeași origine fiind indicată și pentru it. *giardino* ‘grădină’ în Battisti/ Alessio 1950–57. În plus, dicționarul din urmă, s.v. *giardino*, menționează o atestare *gardinium* în latina medievală din secolul X, iar separat dă termenul vechi italian *gardingo* (sec. XIV), care desemna o „fortificație a Florenței medievale”. Acel termen vechi nu a fost însă trimis la fr. *jardin*, ci la un termen latino-vizigotic (atestat în *Lex Visigothorum*), anume *gardingus* ‘slujbaș la palat’ (de trimis la got. *gardiggs* din dicționarul Köbler – vezi mai sus).

Din materialul tocmai prezentat, se poate trage concluzia că limbile romanice au preluat termeni vechi germanici din familia *gard-* (cu sensul de bază ‘împrejmuire’) din idiomi vechi germanice diverse (gotica, vechea scandinavă, franconica), în diverse momente ale îndelungului contact dintre lumea romană (sau romanică timpurie) și cea germanică. La preluările timpurii ale unor termeni germanici din familia *gard-* s-au adăugat cele care reflectă contacte intra-romanice. Cazuri recente, în privința respectivă, sunt de observat și în limba română, care, printre neologismele sale de proveniență franceză, le are pe *jardinieră* ‘cutie în care se pune pământ pentru flori’ (< fr. *jardinière* < *jardin*) și pe mai puțin transparentul *hangar* ‘construcție destinată adăpostirii, reparării și întreținerii avioanelor’ (< fr. *hangar*, provenit din compusul francon. *haimgard ‘împrejmuire în jurul casei’, ulterior folosit cu sensul de ‘adăpost pentru unelte agricole’ – după Baumgartner/ Ménard 1998, s.v. *hangar*). Nu există nici un dubiu că *jardinieră* și *hangar* sunt înrudite etimologic, de foarte departe, cu rom. *gard*, acesta fiind însă intrat în română (sau chiar în pre-română) cu peste un mileniu mai devreme, dintr-o cu totul altă sursă germanică decât sursa franconică a termenului fr. *jardin*.

³⁵ În acea privință, cele mai importante omisiuni ale lui Meyer-Lübke sunt de observat chiar în cazul unor vechi germanisme din română, după cum voi arăta cu alte ocazii.

³⁶ Cf. v.scand. *garðr* în Vries 1961. Meyer-Lübke folosește *dh* pentru /ð/ (ca în ortografia albaneză – cf.alb. *gardh*).

³⁷ Cu privire la forma termenului normand, Meyer-Lübke credea că vocala *o* „rămâne de clarificat”. De fapt, vocala respectivă din franceza normandă susține direct proveniența dintr-un termen scandinav, având în vedere existența corespondenților cu *a* labializat în limbile scandinave actuale (vezi dan./sued. *gård* menționat mai sus, ca urmaș direct al v.scand. *garðr*).

Pentru rom. *gard*, explicația etimologică cea mai apropiată de adevăr este cea dată de Gamillscheg. Ținând cont de îndelunga prezență a gepizilor în teritorii din partea de vest a României de azi, autorul cuprinzătoarei *Romania Germanica* (1935, II: 252) a considerat că rom. *gard* ('Zaun') se bazează pe un termen gepid, *gards*. De fapt este vorba de același termen ca got. *gards* dat în dicționarul Köbler, iar forma rom. *gard* am putea-o considera a fi chiar acuzativul acelui termen gotic (un fapt semnificativ, știut fiind că și din latina populară limbile romanice au moștenit în general nu nominativele, ci acuzativele – cf. lat. *carbō*, ac. *carbōnem* > it. *carbone*, fr. *charbon*, rom. *cărbune*). Gamillscheg menționează și el (*loc.cit.*) o serie de termeni vechi germanici din familia *gard-*, făcând și observația că got. *gards* are și sensul secundar de 'casă'³⁸. Tot Gamillscheg (*loc.cit.* – cu preluarea unor sugestii de la Kisch, respectiv Stender-Petersen) face o separație clară între rom. *gard* și termenii românești înrudiți de departe cu el, dar bazați pe preluări din slavă, precum *grădină*, *grădiște* și *ogradă*, care arată toate „secvența fonetică *ra*” (deci metateza tipic slavă). Așadar, urmând linia justă a lui Gamillscheg (chiar dacă am putea argumenta că rom. *gard* putea proveni și din alte idiomuri vechi germanice, nu neapărat din gepidă, sau nu neapărat doar din gepidă)³⁹, putem trage la acest punct concluzia că româna conține un vechi germanism, *gard* (alături de derivatul *gădină*), dar și termeni corespondenți care au fost germanici la origini, însă au ajuns în română prin filieră slavă. Acei termeni reprezintă tocmai familia lui *gradъ*, cel bazat pe un termen vechi germanic intrat în slavă (și în baltică) cu sensurile arhaice de 'împrejmuire, țarc, grădină', evoluând apoi, în anume condiții istorice, spre sensurile 'așezare fortificată, oraș', cunoscute în toate grupările de limbi slave.

Un asemenea succes al termenilor germanici din familia *gard-* practic în toate zonele Europei, din Spania până în în lumea baltică și slavă, ca și în albaneză și română, se cuvine explicat nu doar etimologic, ci și pe linia „cuvinte și lucruri”, cu sprijin istorico-arheologic. Avem toate motivele să credem că anume tipuri de „împrejmuiri”, care aveau scopuri domestice în ținuturile germanice originare (așa cum sugerează sensurile familiei lexicale *gărd* din limbile scandinave actuale), au căpătat apoi sensuri militar-administrative și politice în zone în care germanicii au jucat rol de superstrat. Tocmai cu un asemenea nou statut au ajuns acele „împrejmuiri” sau „îngrădituri” să impresioneze populațiile ne-germanice din zonele menționate. Așa se explică, în primul rând, alunecarea semantică 'gard' > 'centru fortificat' > 'oraș', care s-a produs în mediul slav⁴⁰.

Spuneam mai sus că, după Vries 1961, apelativul v.scand. *garðr* se reflectă și în două importante toponime, *Garðariki* și *Garðar* (al doilea fiind de fapt un „sinonim” mai timpuriu al primului). Ambele reflectă prezența varegilor (= vikingilor suedezi) în teritorii ale rușilor (= rutenilor) kieveni, deoarece ambele desemnau, după cum indică Vries (*loc.cit.*), „stăpânirea vikingă în Rusia” (în compusul *Garðariki*, celui de-al doilea element, *riki*, îi corespunde germ. *Reich*). Vries adaugă și că *Garðar*, un plural, „era poate un termen generic pentru ceea ce în rusește se desemna prin *grady* 'orașe'”. Pe aceeași linie pot fi menționate comentariile dintr-o lucrare despre scrierea runică, anume Düwel 1983. În capitolul dedicat inscripțiilor runice din afara Scandinaviei (p. 67), Düwel le menționează pe cele de la lacul Ladoga⁴¹ și de pe insula Berezanj de la gura Niprului, aceste repere marcând de fapt cunoscutul “drum de la varegi la greci”, adică de la Marea Baltică la Constantinopol, capitala bizantină fiindu-le cunoscută scandinavilor sub denumirea de *Miklagard* „Marele Oraș” (v.scand. *mikill* 'mare' + *gard*, deja cu sensul evident de 'oraș fortificat'). În alt context (p. 82), Düwel menționează o inscripție runică („norvegiano-suedeză”) în care este pomenit un anume Tarold, care și-a găsit sfârșitul „între Ustaholm [azi Ustje] și Gardar”. Pe *Gardar* (= *Garðar*) Düwel îl echivalează cu *Kiev*, adăugând apoi că, în alte cazuri, „*Garðar* este utilizat generic pentru *Rusia*”. Așadar, pe parcursul secolului IX, exista indubitabil un termen scandinav din familia *gard-* care desemna chiar zona est-slavă pe care grupuri de varegi o controlau tocmai prin intermediul unei rețele de centre fortificate, pentru desemnarea cărora și slavii foloseau un termen vechi germanic (cel pe care se bazează v.sl. *gradъ* și rus. *gorod*). Dar, după cum vom vedea mai jos, „gardurile” varege trebuie să fi fost precedate în aceeași zonă de altele mai vechi, tot germanice.

³⁸ Acel sens tipic vechi germanic nu a intrat în română (cum nu a intrat nici sensul 'așezare fortificată' al germanismului *gradъ* din proto-slavă), pe când în condițiile Europei vestice proto-feudale sensul 'casă' a germanismului *gard-* a evoluat și spre 'reședință seniorială' (după cum indică, de exemplu, derivatul latino-vizigotic *gardingus* menționat mai sus).

³⁹ Pentru vechimea contactelor dintre populații autohtone carpato-danubiano-pontice și diverse populații vechi germanice (de la bastarni la goți, gepizi și longobarzi), vezi, de exemplu, Poruciuc 2005, sau Țiplic/ Purece 2006.

⁴⁰ De fapt, există și o dezvoltare similară în mediu intra-germanic: în timp ce germ. *Zaun* a rămas cu sensul vechi de 'gard', corespondentul sau etimologic, engl. *town*, a ajuns la sensul 'oraș' (după ce v.engl. *tūn* a avut sensurile 'gard, gospodărie', iar m.engl. *toun* sensurile 'împrejmuire, așezare' – cf. dicționarul Skeat 1993, s.v. *town*).

⁴¹ Este vorba tocmai de zona geografică în care se află și Novgorod („Orașul Nou”), centru care a jucat un rol foarte important în relațiile dintre germanicii est-scandinavi și slavii estici.

Se ridică aici întrebarea dacă acea bine atestată relație dintre varegi și est-slavi, relație care evident implică și posibilitatea impunerii unui termen scandinav de tipul *garðr* în est-slavă, ar putea explica prezența unui asemenea germanism, cu sensul de ‘oraș’, în practic toate limbile slave istorice. Ca ilustrare a acelei răspândiri, este suficient să consultăm lista de corespondenți dată în dicționarul Vasmer al limbii ruse, s.v. *gorod* ‘oraș’: v.sl. *gradъ* (‘oraș, grădină’), ucr. *horod*, bulg. *grad(ăt)*, sârb.-croat. *grad*, pol. *gród*, ceh. *hrad*, lusac.s. *hród*, lusac.j. *grad*⁴², polab. *gord*, cașub. *gard*. Chiar dacă Vasmer enumeră toți acei termeni slavi de parcă ar corespunde perfect, în formă și sens, termenului est-slav *gorod* ‘oraș’, trebuie făcute unele nuanțări. În primul rând, în ce privește forma, este de observat că variantele din idiomurile slave extrem vestice, polaba (de pe Elba, idiom pierdut în secolul XVIII) și cașuba (pe cale de dispariție, în zona Gdansk din Polonia) nu au fost atinse de metateza slavă. Polaba are *gord* (cu o labializare pe care am văzut-o deja în forma *gârd*, din daneză și suedeză, dar și din istro-română), iar cașuba a păstrat intactă forma germanismul *gard*, identică celei păstrate în română.

Cu privire la o anume diferențiere semantică (neindicată în lista din Vasmer, s.v. *gorod*), să observăm sensurile unor corespondenți ai termenului v.sl. *gradъ* date în glosarul pan-slav din Carlton 1990: rus. *gorod* ‘oraș’, belarus. *gorod* ‘oraș’, ucr. (arhaic) *horod* ‘oraș’, ucr. *horozha* ‘împrejmuire’, bulg. *grad(ăt)* ‘oraș’, maced. *gradište* ‘ruine ale unui vechi oraș’, sârb.-croat. *grád* ‘oraș, fortăreață’, sloven. *grád* ‘castel’, pol. *gród* ‘așezare istorică’, pol. *gradza* ‘împrejmuire’, ceh. *hrad* ‘castel, fortăreață’, slovac. *hrada* ‘lot de pământ, grădină’, lusacian.s. *hród* ‘castel, fortăreață’. Se poate observa că limbile slave conțin unii termeni bazați pe germanisme cu sensuri mai timpurii (‘împrejmuire, grădină’, pe care le găsim în gotică și în scandinavă de azi, dar și în fondul de germanisme de tip *gard*- perpetuate în limbile vest-romanice și în română – vezi mai sus), pe lângă aceia existând însă și termeni slavi cu sensul de bază ‘așezare fortificată’. Acei termeni din urmă pot indica o preluare, deja cu sensul ‘așezare fortificată’, din germanică în proto-slavă, chiar anterior expansiunii slavilor din secolele VI–VII; sau tot acei termeni pot sugera o dezvoltare semantică în teren slav, dinspre ‘împrejmuire’ spre ‘așezare fortificată’, alunecare semantică ce ar fi afectat înțelesul unui vechi germanism de tip *gard* preluat de slavii timpurii cu sensurile arhaice.

Cum sugeram deja mai sus, un toponim vareg precum *Gardar* din teritoriul est-slav, în secolul IX, ne poate ajuta să înțelegem asemenea dezvoltări semantice, dar nu explică neapărat și răspândirea sensului secundar de ‘oraș’ în toate colțurile lumii vorbitoare de slavă. Putem, desigur, lua în considerare o preluare în proto-slavă (secolele III–V) a got. *gards*, al cărui sens de ‘curte’ putea deveni ‘curte a stăpânilor’ și/sau ‘centru fortificat’, într-un spațiu în care o populație germanică a jucat rolul de *Herrenvolk*. Oricum, strămoșii românilor (chiar strămoșii *pre-romani* ai lor) au preluat probabil termenul *gard* din germanică într-o perioadă în care acel termen avea încă sensurile sale arhaice, ‘împrejmuire, grădină, împletitură de prins pești’. Iar acea perioadă putea fi una chiar mai veche decât cea a expansiunii gotice, anume perioada deschisă de cele mai timpurii pătrunderi germanice (de tip bastarnic) în zone carpato-danubiano-pontice (secolele III–I î.Hr.). Se pare că atât proto-slavii (chiar în teritoriul lor originar)⁴³, cât și unii strămoși autohtoni ai românilor (daci, carpi, costoboci), au avut o ocazia să cunoască ‘împrejmuiiri’ și ‘îngrădituri’ tipice comunităților germanice. Mă refer aici nu doar la așezări ale germanicilor gotici, pe care care arheologii îi socotesc a fi reprezentat o componentă de bază a complexului cultural Černjakhov–Sântana de Mureș, ci chiar ale celor foarte timpurii menționați mai sus, cei care i-au precedat cu câteva secole pe goți (și cu și mai multe secole pe varegi), în ‘cercuri culturale’ precum Przeworsk, Zarubincy, sau Poienești-Lucașeuca.

Mai mult ca în alte cazuri, în abordarea problemelor ridicate de rom. *gard* și de corespondenții săi din germanică și slavă se poate vorbi de concordanță (și confirmare reciprocă) între datele lingvistice și cele oferite de istorie și arheologie. Scrierile istorice privitoare la germanicii timpurii (considerați de greci și de unii romani a fi celți) au fost cele privitoare la bastarnii pătruși în Europa sud-estică (secolele III–I î.Hr.), sau la cimbrii și teutonii care au bulversat Europa centrală și sud-vestică (secolul II î.Hr.). Aceia nu au devenit însă

⁴² Lusaciana (sorba, sau soraba, cu o ramură ‘de sus’ și una ‘de jos’) reprezintă o spectaculoasă supraviețuire a unei populații vest-slave, cu o limbă arhaică, în Germania estică (pe râul Spree).

⁴³ Problema ‘patriei primitive’ a slavilor este încă departe de a fi rezolvată. În privința respectivă, cele mai cunoscute teorii (cu bază arheologică și/sau lingvistică) indică regiuni destul de diverse, mergând de la zona dintre Niprul mijlociu și Vistula mijlocie (Filin 1972), la litoralul sudic al Mării Baltice (Rudnicki 1977), la ‘Galiția istorică în sens larg’, adică sudul Poloniei și vestul Ucrainei (Udolph 1979), sau la bazinul Donului, de unde cei mai timpurii slavi s-ar fi deplasat treptat spre sud-vest (Gołab 1983). Aceste viziuni teoretice (și altele, cu grade diverse de credibilitate) sunt prezentate sintetic în partea finală a volumului Birnbaum/ Merrill 1985).

cunoscuți la ei acasă, ci prin expedițiile lor războinice în afara propriilor fruntării. Chiar și *De bello Gallico* a lui Iulius Caesar (secolul I î.Hr.) face referiri cu precădere la potențialul militar și la organizarea socială a adversarilor germanici (suebii conduși de Ariovistus), dar mai puțin la viața domestică și la tipurile de așezări tipic germanice. (Despre germanicii contemporani lui, Caesar știa totuși că „nu sunt plugari, ci își duc traiul mai ales cu lapte, brânză și carne” – I, 2.) Abia la peste un secol după Caesar, Cornelius Tacitus avea să adune mai multe date „etnografice” într-o concisă monografie, *De origine et situ Germanorum* (terminată în anul 98). De interes pentru discuția de față este mai ales paragraful XVI din acea monografie, în care ni se spune (în traducerea lui Teodor A. Naum):

Cum că germanii nu locuiesc în tîrguri este lucru destul de cunoscut. Ei nu suferă nici casele să fie una lângă alta, ci stau despărțiți și risipiți, după cum le-a plăcut un izvor, un cîmp, sau o pădurice. Satele nu le așază ca noi, să-nșire casele și să le lipească una de alta: fiecare își lasă loc împrejurul casei, ori ca pază împotriva primejdiei de foc, ori că nu se pricep la clădit. Nici chiar piatră sau cărămizi nu se-ntrebuințează la dîșii: la toate ei se slujesc numai de lemn necioplit, fără să se uite la frumusețe și la desfătarea ochilor. Unele părți ale casei le lipesc destul de bine c-un lut așa de colorat și de luciu, parc-ar fi o zugrăveală de dungii colorate.

Existența unui asemenea tip de așezări germanice este confirmată de descoperiri arheologice precum cele avute în vedere de Hachmann (*Die Germanen*, 1971). Referindu-se la cea mai timpurie populație (de la mijlocul mileniului I î.Hr.) care poate fi definită ca germanică, pe criterii arheologice, Hachmann o prezintă (p. 82) ca pe o „populație țărănească” (*eine bäuerliche Bevölkerung*), trăind mai ales din creșterea vitelor și agricultura. În ce privește tipurile de așezări germanice timpurii, datele lui Hachmann (*loc.cit.*) confirmă în foarte mare măsură cele relatate de Tacitus, după cum vedem din următorul pasaj (trad. A.P.):

Germanicii locuiau de regulă în gospodării separate (*Einzelhöfe*), grupări de gospodării (*Höfegruppen*), sau cătune (*Weiler*). Populația a crescut destul de lent, iar cătunele au devenit treptat sătucuri (*kleine Dörfer*). În jurul așezării se întindea câmpul cultivat (*Feldflur*). Ogoarele (*Äcker*) de diverse dimensiuni erau despărțite de răzoare (*Feldraine*). Împărțirea pământului cultivat indică existența proprietății private asupra pământului⁴⁴.

Apoi, la pagina următoare, Hachmann dă alte detalii de interes direct pentru discuția de față (având în vedere că trebuie să ducem argumentarea spre așezările germanicilor timpurii implantați în zona carpatică):

Nu erau de găsit așezări de tip urban (*städtische Siedlungen*) în domeniul germanic. De asemenea, nu se recurgea la fortificarea așezărilor [...]. Până în prezent a fost descoperită doar o singură fortificație [...]. Datează din perioada nașterii lui Hristos și pare a nu fi fost folosită prea mult timp.

Ca ilustrări ale afirmațiilor din pasajele de mai sus, Hachmann dă, printre altele, reconstrucția „grupului de case” (*Häusergruppe*) de la Ezinge (Groningen, Olanda – secolul III î.Hr.) și reconstrucția „gospodăriei țărănești” (*Bauernhof*) din Fochterloo (Friesland, Olanda – secolul II d.Hr.)⁴⁵. Ne interesează mai ales cea din urmă, nu doar pentru că reprezintă o gospodărie specifică lumii germanice dintr-o perioadă în care și proto-slavii și strămoșii autohtoni ai românilor erau deja în contact cu lumea germanică, ci și pentru faptul mai concret că gospodăria de la Fochterloo prezintă un sistem de curți și grădini împrejmuite cu garduri, asemenea unora est-germanice reconstruite pe baza unor descoperiri mai recente, din zona apropiată nouă.

Voi insista asupra materialului din articolul lui D. N. Kozak, intitulat „Așezările goților din Ucraina” (1999), deoarece autorul respectiv se referă tocmai la perioada „de la sfârșitul secolului al II-lea și până la răscrucea secolelor IV–V p.Chr.”, perioadă în care pe teritoriul Ucrainei „au locuit triburi est-germanice, al căror nucleu l-au constituit goții” (p. 47). Kozak sugerează și unele posibilități de contact goto-slavic direct, menționând (*loc. cit.*) că așezări est-germanice au fost evidențiate arheologic „mai cu seamă în zone părăsite de triburile vechi slave ale veneților”. (Putem să ne îndoim totuși că acei „veneți” au plecat în masă în fața germanicilor, deoarece într-o perioadă imediat următoare, secolul VI, avarii au dislocat slavi foarte probabil și

⁴⁴ În acel ultim punct, Hachmann este, de fapt, contrazis de Caesar, care ne spune cu privire la germanicii din secolul I î.Hr. (trad. A.P.): „Nimeni nu stăpânește o anume bucată de pământ ca proprietate privată. Magistratii și conducătorii tribali hotărăsc asupra dării în folosință anuală a loturilor de pământ către clanuri și grupuri de rude, sau către alții care trăiesc împreună [...], iar în anul următor îi fac să se mute [...]” (*B.G.*, I, 2).

⁴⁵ Vezi figurile 7, respectiv 38 din Hachmann 1971.

din zona avută în vedere în articolul în discuție.) În continuare, același autor afirmă că zona cu prezență gotică compactă și bine reliefată („din punct de vedere etnic”) este de observat „în regiunea Volyniei și Podoliei, unde sunt cunoscute până acum peste o sută de așezări”. Foarte interesant (și din punct de vedere lingvistic) este că una din acele așezări se află chiar lângă o localitate care azi se cheamă *Gorodok* (cf. rus. *gorodok* ‘orașel’ < *gorod*). Și se întâmplă ca tocmai despre descoperirea de la *Gorodok* autorul citat mai sus să ne spună următoarele (p. 49 – sublinieri A.P.):

Să ne oprim asupra unei asemenea așezări, situată lângă satul *Gorodok* din centrul Volyniei. Într-un sector compact, respectiv o terasă [...], erau amplasate *trei curți separate*, fiecare fiind probabil *îngrădită*. [...] Toate cele trei au funcționat concomitent, dat fiind sistemul de amplasare a construcțiilor gospodărești lângă locuințe. [...] Una dintre ferme este caracterizată prin dimensiuni neobișnuit de mari ale casei de locuit și prin numărul de construcții gospodărești. [...] Gropile-beciuri erau săpate în semicerc, în spatele construcțiilor gospodărești [...], probabil *de-a lungul gardului*, deoarece dincolo de ele începea *panta râului*.

„Îngrădituri” identice celor descrise mai sus, beneficiind și de amplasament strategic pe mal înalt de râu, sunt reprezentate grafic în Pl. 7 a aceluiași articol, în acel caz fiind vorba de “reconstituirea așezării goților din Boratyn”.

Nu voi intra aici în alte amănunte pe aceeași linie. Voi mai spune doar că, din cele afirmate și ilustrate de Hachmann și de Kozak, se pot trage concluzii pertinente cu privire la tipul de așezare pe care goții „clasici” (adică cei din sec. IV, în care Wulfila traducea *Biblia* în limba gotică), îl desemnau prin termenul *gards*, cu sensuri interdependente: ‘casă, gospodărie, familie, curte’. Tocmai așezările de tip *gards* puteau, în anume circumstanțe, să se transforme în nuclee social-politice fundamentale în perioada de trecere spre evul mediu⁴⁶. Și pentru că vorbim de goți, trebuie amintit și remarcabilul lor atașament la tipul de așezare prezentat mai sus, chiar și după ce au traversat întreaga Europă (etapă cu etapă, pe un parcurs de peste zece generații) și s-au așezat în Spania, unde au fost în final asimilați în masa romanică. Despre dovezile arheologice ale prezenței goților în tărâm hispanic, Gamillscheg (1935, I: 361) face următoarele observații filologice-arheologice (trad. A.P.):

Acolo unde goții s-au așezat în orașe care aveau deja nume, precum Granada [...], nu trebuie să ne așteptăm să găsim cumva toponime gotice. Directorul muzeului numismatic, Dl. Blas Taracena Aguirre, a descoperit [...] în Vechea Castilie mai multe cimitire gotice, dar nici un singur sat gotic. Explicația sa a fost că goții secolelor VI–VII care nu au rămas în orașe, s-au așezat în gospodării primitive separate (*in primitiven Einzelhöfen*) [...] și că aveau obiceiul ca doar morții să și-i îngroape la un loc.

Avem aici o foarte interesantă dovadă nu doar a supraviețuirii gospodăriei vechi germanice de tip *gards* (pe parcursul a cel puțin un mileniu, dacă ne întoarcem de la goții hispanici la germanici vestici din secolul III î.Hr, precum cei care au trăit la Ezinge), ci și a faptului că vechii germanici, deși preferau să se gospodărească separat, pe unități familiale⁴⁷, păstrau o strânsă unitate de cult (și după adoptarea creștinismului roman). Acel aspect foarte probabil reflecta o manifestare târzie a străvechilor *Kultverbände* germanice, care asigurau de fapt și unitatea etnică (cf. Wolfram 1995: 56).

Să ne întoarcem un moment la argumentele lingvistice, pentru o privire de ansamblu și unele concluzii. După cum reiese din mai multe puncte ale prezentării de mai sus, rom. *gard* și corespondenții săi etimologici mai direcți sau mai puțin direcți (de la frigidian. *-gordum* la lat. *hortus*, leton. *zards*, alb. *gardh* și got. *gards*) au origini proto-indoeuropene indubitabile. Dificultăți se ivesc doar în stabilirea statutului de termen nativ sau de împrumut, în limbile istorice în care au fost atestați. În această privință, prin observarea atentă a unor aspecte fonetice și semantice, am văzut că se poate afirma, de exemplu, că *zorod* (cu sensul arhaic ‘împrejmuire pentru stoguri’, practic același sens cu cel dat în MDA pentru *gârdoaie*) este nativ în rusă, pe când, în aceeași limbă, *gorod* ‘oraș’ se bazează pe un germanism care, deja în teren proto-slav, a căpătat un sens special. În teritoriile loc de baștină proto-slavii trebuie să fi avut avut contact cu (sau să se fi supus unor) centre de putere germanice încă înaintea afirmării militar-politice a goților.

⁴⁶ Nu ar fi deloc lipsită de perspectivă o încercare de a releva origini ale „curților boierești” de mai târziu tocmai în așezări proto-feudale de tip *gards*.

⁴⁷ Este posibil ca structura socială germanică de tip „familie lărgită”, cu gospodărie comună, să fi influențat și închegarea structurii de tip *zadruga* în lumea proto-slavă, de unde s-a transmis și la unii dintre slavii coborâți în Balcani.

Ca și germanicii timpurii, proto-slavi nu au avut centre urbane, dar multe asemenea centre (vezi *Gardar* și *Novgorod* mai sus) s-au încheșat ulterior în jurul „îngrăditurilor” originar germanice. Așa se explică apariția (pe bază de împrumut din germanică) a unor termeni slavi precum *gradina* și *ogradă*, dar și a termenilor de tip *gradъ*, cu alunecare de sens de la ‘îngrăditură, gard’ la ‘așezare fortificată, oraș’⁴⁸. La rândul lor, independent de slavi, strămoșii românilor și cei ai albanezilor au preluat și ei, de la cei mai timpurii germanici pătrunși în anumite regiuni carpato-danubiano-pontice⁴⁹, termeni de tip *gard-* (fără metateză și cu *a* proto-germanic, provenit direct din o proto-indoeuropean – cf. lat. *hortus* față de got. *gards*). Acea formă (care în varianta albaneză arată un *đ* final care ar putea să reflecte chiar o pronunție originară germanică) a rămas, în cele două limbi, neafectată de metateza *gar* > *gra* și de schimbarea ulterioară *a* > *o* arătată de anumite limbi slave (cf. bulg. *grad* față de pol. *gród*). De asemenea, româna și albaneza au păstrat și sensurile germanice cele mai arhaice (chiar pre-gotice): ‘împrejmuire, îngrăditură, ieșitură, împletitură de pescuit, grădină împrejmuită’. Ulterior, prin expansiunea slavilor⁵⁰, au pătruns în terenul limbii române timpurii (secolele VIII–IX) și termeni bazați pe vechi germanisme trecute prin filieră slavă (după cum indică formele și afixele lor). Printre acei termeni se află, de exemplu, cei perpetuați de români sub formele *ogradă*, *grădiște* și *grădină*⁵¹. Românii nu au adoptat însă și apelativul *gradъ* ‘oraș’ (după cum am menționat mai sus), chiar dacă au perpetuat toponime vechi slave precum *Bălgrad* (Alba Iulia) sau, mai ales, miticul *Țarigrad* (un compus cu bază latino-germanică, dacă luăm în considerație originile componentelor: *Caesar* > *țar* + *gards* > *grad*). Nu se poate trece cu vederea că marea capitală a creștinătății răsăritene era cunoscută varegilor din secolul IX sub numele de *Miklagard*. Dar la fel de important este și faptul că, dintr-o perioadă cu mult mai veche decât cea a expedițiilor vikinge, românii (în paralel cu albanezii) au moștenit germanismul *gard* cu sensurile lui arhaic-rurale.

BIBLIOGRAFIE

- * * * AHD – *The American Heritage Dictionary of the English Language*, 1973 (ed. W. Morris), New York: American Heritage Publishing Co.
- Battisti, Carlo/ Giovanni Alessio, 1950–1957. *Dizionario etimologico italiano*, Firenze: Barbèra.
- Baumgartner, Emmanuèle/ Philippe Ménard, 1996. *Dictionnaire étymologique et historique de la langue française*, Paris: Le Livre de Poche.
- Birnbaum, Henrik/ Peter T. Merrill, 1985, *Recent Advances in the Reconstruction of Common Slavic (1971–1982)*. Columbus: Slavica Publishers.
- Brâncuș, Grigore, 1995. *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române*, București: Bibliotheca Thracologica, VIII.
- Buck, Carl Darling, 1988 (1949), *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages – A Contribution to the History of Ideas*. The University of Chicago Press.
- Caesar, see Handford 1960.
- Carlton, Terence R., 1990, *Introduction to the Phonologic History of Slavic Languages*. Columbus: Slavica.
- Ciorănescu, Alexandru, 2001, *Dicționarul etimologic al limbii române* (ed. T. Șandru Mehedintzi/ M. Popescu Marin). București: Saeculum.
- Cojocaru, Victor (ed.), 2005, *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Civilization to the Ottoman Conquest*. Romanian Academy, Institute of Archaeology of Iași. Trinitas Publishing House.

⁴⁸ În planul unei abordări de tip „cuvinte și lucruri”, să observăm un alt caz de statut ascendent: după ce, timp de aproximativ trei secole, inscripțiile vechi germanice în alfabet runic s-au aplicat de regulă pe obiecte de uz comun (piepteni, fusaiole, arme), s-a ajuns, în secolele V–VI, la inscripții runice pe *bracteates* de aur. Pentru acel caz, este cu totul acceptabilă propunerea făcută de Tineke Looijenga (1997: 2): „Faptul că aceste obiecte de preț [*bracteates*] au fost făurite pe parcursul unei perioade destul de scurte (de câteva generații) se poate datora creșterii în putere a unei elite [...]” (trad. A.P.).

⁴⁹ În acea privință, o posibilitate concretă a unui cadru în care vechi germanisme puteau fi preluate de strămoși autohtoni ai românilor este sugerată (indirect) de o comunicare (sprijinită de poster și rezumat publicat) pe care au făcut-o Alexandru Popa și Sergiu Musteață la *Congresul X Internațional de Tracologie* (Komotini-Alexandroupoli, 2005). Autorii comunicării au insistat asupra caracterului de “Mischkultur” al culturii Lipița (tradițional atribuită costobocilor din nord-estul teritoriului dacic) și au scos în evidență poziția ei pe granița dintre domeniul cultural dacic și cel germanic (de tip Przeworsk-Zarubincy-Poienești-Lucașeuca, deci în principal pre-gotic).

⁵⁰ Mă refer aici în primul rând la acei *Sklavenoi* timpurii, dintre care unii au fost asimilați de români la nord de Dunăre. De la numele acelor *Sklavenoi* se trage etnonimul *schiau* (sau *șchiau*), prin care românii i-au desemnat apoi pe bulgari pe parcursul Evului Mediu (cum se vede, de exemplu, în cronică lui Moxa – cf. Hasdeu, *Cuvente*, I).

⁵¹ Așa se face că, într-un document românesc de la 1621, *gard* și *grădină* au ajuns să fie alăturate: “... au tăiat *gardurile grădinilor* și-au făcut cale să poată merge cu carul svânta mănăstire...” (Hasdeu, *Cuvente*, I: 232).

- Constantinescu, N. A., 1963, *Dicționar onomastic românesc*. București: Editura Academiei.
- Corominas, Joan, 1967, *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana* (2nd ed.). Madrid: Gredos.
- Coromines, Joan et al., 1982-1991, *Diccionari etimologic i complementari de la llengua catalana* (4.a edició). Curial Edicions Catalans SA.
- Detschew (Dečev), Dimiter, 1957, *Die thrakischen Sprachreste*. Wien: Rohrer.
- * * * DEX – *Dicționarul explicativ al limbii române*, ed. 2, 1996, București: Univers Enciclopedic.
- Duro, Ilo/ Ramazan Hysa, 1995, *Fjalor anglisht-shqip*. Tiranë: EDFa.
- Düwel, Klaus, 1983, *Runenkunde*. Stuttgart: Metzler.
- Eremia, Anatol/ Viorica Rădvanț/ Lilia Stratu, 1996, *Nomenclatorul localităților din Republica Moldova*. Chișinău : Fundația Culturală « Grai și Suflet »
- Ernout, A./ A. Meillet, 1985 (1959), *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Paris: Klincksieck.
- Gamillscheg, Ernst, 1934 (I) – 1935 (II), *Romania Germanica – Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreiches*. Berlin: Gruyter.
- Gămulescu, Dorin, 1983, *Influențe românești în limbile slave de sud* (I – *Sîrbocroata*). București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Georgiev, Vladimir et al., 1971, *Bălgarski etimologičen rečnik* (A-Z). Sofija: Akademija na Naukite.
- Ghinea, Eliza/ Dan, 2000, *Localitățile din România – Dicționar*. București: Editura Enciclopedică.
- Giuglea, George, 1983, *Cuvinte românești și romanice*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Hachmann, Rolf, 1971 *Die Germanen*. München: Nagel.
- Handford, S. A. (trad.), 1960. *Caesar – The Conquest of Gaul*. Baltimore: Penguin.
- Hasdeu, Bogdan Petriceicu, 1983, *Cuvente den bătrâni – Limba română vorbită între 1550–1600*, I (ed. G. Mihăilă), București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Hoybye, P., 1984, *Dansk-rumænsk ordbog - Dicționar danez-român*. București: Editura Științifică.
- Huld, Martin, 1983, *Basic Albanian Etymologies*. Columbus, Ohio: Slavica.
- Iordan, Iorgu, 1983, *Dicționar al numelor de familie românești*. București: Editura Științifică.
- Köbler, Gerhard, 1989, *Gotisches Wörterbuch*. Leiden: Brill.
- Kozak, D. N., 1999, „Așezări ale goților din Ucraina”. *Interacademica*, I (47–58), ed. M. Petrescu-Dîmbovița/ S.D. Kryžyckij. București: Institutul Român de Tracologie.
- Krahe, Hans, 1966, *Germanische Sprachwissenschaft*, I. Berlin: Gruyter.
- Looijenga, Tineke, 1997, *Runes around the North Sea and on the Continent – AD 150–700*. Groningen: SSG Uitgeverij.
- * * * MDA – *Micul dicționar academic*, II, 2002, ed. M. Sala et al. București: Univers Enciclopedic.
- Mettke, Heinz (ed.), 1970, *Altdeutsche Texte*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Meyer, Gustav, 1891, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*. Strassburg: Trübner.
- Meyer-Lübke, Wilhelm, 1935 (1911), *Romanisches etymologisches Wörterbuch* (ed. 3). Heidelberg: Winter.
- Mihăescu, Haralambie, 1993, *La romanité dans le Sud-Est de l'Europe* (trad. C. Grecescu). București: Editura Academiei.
- Munteanu, Valeriu, 2002, *Dicționar suedez-român*. Iași: Polirom.
- Naum, Teodor A. (trad.), 1957, *Cornelius Tacit – Despre originea și țara germanilor*. București: Editura Științifică.
- Papahagi, Tache, 1974, *Dicționarul dialectului aromân*. București: Editura Academiei.
- Piesarkas, Bronius/ Bronius Svecevičius, 1994, *English-Lithuanian/ Lithuanian-English Dictionary*. Vilnius: Žodynas.
- Poghirc, Cicerone, 1969, „Influența substratului”. În *Istoria limbii române*, vol. II (313–365), ed. I. Coteanu et al. București: Editura Academiei.
- Popa, Alexandru/ Sergiu Musteață, 2005, „Bemerkungen zur Geschichte der Kostoboken” (rezumat). În vol. *Abstracts – 10th International Congress of Thracology, Komotini-Alexandroupoli, 18–23 October 2005*. Ministry of Culture, National Hellenic Research Foundation.
- Poruciuc, Adrian, 2005, „Lexical Elements that Reflect Close Contacts between Old Germanic and Autochthonous Populations in Southeast Europe.” În vol. *Cojocaru 2005*: 369–381.
- Poruciuc, Adrian, 2006, „Lingvistica istorică ieșeană: între realizări și promisiuni de onorat”. *Philologica Jassyensia*, II, 2 (283–294).
- Pușcariu, Sextil, 1976, *Limba română*, I (ed. I. Dan). București: Minerva.
- Rosetti, Alexandru, 1986, *Istoria limbii române*. București: Editura Științifică.
- Russu, Ion Iosif, 1969, *Illirii. Istoria – limba și onomastica – romanizarea*. București: Editura Academiei.
- Russu, Ion Iosif, 1981, *Etnogeneza românilor – Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romană*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Sârbu, Richard/ Vasile Frățilă, 1998, *Dialectul istroromân – Texte și glosar*. Timișoara: Amarcord.
- Skeat, Walter, 1993 (1884), *Concise Dictionary of English Etymology*. Wordsworth Editions.
- Steinke, Klaus/ Ariton Vraciu, 1999, *Introducere în lingvistica balcanică*. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”.
- Tacitus, v. Naum 1957.
- Tiktin, Hariton, 1998 (1903), *Dicționar român-german*. București: Paideia.
- Țiplic, Ioan Marin/ Silviu Istrate Purece (ed.), 2006, *Relații interetnice în spațiul românesc. Populații și grupuri etnice* (II î.Hr.–V d.Hr). Alba Iulia: Altip.

- Vasmer, Max, 1986–1987, *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka* (ed. O.N. Trubačev). Moskva: Progress.
- Vries, Jan de, 1961, *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden: Brill.
- Waldner, Hildegard (ed.), 1970, “Wörterverzeichnis”, anexă la Mettke 1970: 141–166).
- Wolfram, Herwig, 1995, *Die Germanen*. München: Beck.

ROMANIAN *GARD* – AN OLD GERMANIC LOAN AND ITS LINGUISTIC-HISTORICAL IMPLICATIONS

ABSTRACT

The author of the article “Romanian *gard* – An Old Germanic Loan and Its Linguistic-Historical Implications” aims to clarify the etymology of a much discussed Romanian term. About the origin of Rmn. *gard* (‘enclosure, fence, garden, wickerwork barrier for fishing’) three main etymological explanations have been proposed in course of time: (1) earliest of all, Diez considered that Gothic *gards* (‘house, household, family, courtyard’) could account for both Romanian *gard* and Albanian *gardh* (‘hedge, palisade, dam’); later it was only Scriban and Gamillscheg who were definitely in favour of an Old Germanic origin for Rmn. *gard*; (2) most other scholars followed Miklosich’s authoritative (but hardly credible) opinion according to which the Romanian word under discussion simply derived from Old Slavic *gradъ* (‘fortified settlement’); (3) and in more recent times, specialists like Russu and Brâncuș considered Rmn. *gard* to be a substratal (Thraco-Dacian) term closely related to Alb. *gardh*. The present author brings new arguments in favour of the Old Germanic etymology (which was credibly sustained in Gamillscheg’s *Romania Germanica*). One of the main arguments taken into account below is that O.Slav. *gradъ* itself is best explained as a very early borrowing from Germanic, that idea being archaeologically supported by the numerous traces of Old Germanic (even pre-Gothic) “enclosures” that have been found in now Slavic territories north of the Carpathians. In regard to phonetics, in Slavic (a *satem* language, like Thracian, for that matter), a word that etymologically corresponds to Phrygian *-gordum* (in *Manegordum*) and to Latin *hortus* ‘garden’ should have an initial *z*; and, in fact, Russian does contain such a native word: *zorod* ‘enclosure for haystacks’, a remote relative of Russ. *gorod* ‘city’ (the latter being an East-Slavic version of the Germanic loan *gradъ*). This author considers that, even before East-Scandinavian Vikings came to control East-Slavic territories that they designated as *Gardar* (on the Dniepr), earlier Slavs had come into touch with Old Germanic “enclosures” (as power-centres, and nuclei of cities to-be), of the kind designated by Goth. *gards*. Such a term also became known, independently, to pre-Roman ancestors of the Romanians (and to proto-Albanians) in Central-Southeast European regions controlled by one or another kind of Old Germanics (as *Herrenvolk*). That kind of early contact, which certainly preceded the Slavic expansion of the 6th–7th centuries, can account for the fact that Romanians have preserved the term *gard* with archaic-rural meanings, and (in form) without the specific Slavic metathesis, *gar* > *gra* (a feature that is manifest, for instance, in the Romanian term *grădină* ‘garden’, an obvious Slavic loan). So, Rmn. *gard* appears to come from pre-Roman substratal idioms (as several important scholars have assumed), but in those idioms such a term was an Old Germanic loan, a fact that is indicated by both its initial consonant *g*, and its vowel *a* (as regular Germanic development from an Indo-European *o* – cf. Lat. *hortus*). From the language of earliest Slavs (*Sklavenoi*) who moved south, Romanians subsequently inherited *ogradă*, *grădină*, and *grădiște* (themselves based on Old Germanic loans), but not also *gradъ*.